

De mijn André Dumont te Waterschei bij de wisseling van de ploegen

“Het kapitalisme vervangt de middeleeuwse heer”⁽¹⁾. Arbeid en macht in de Limburgse steenkoolnijverheid (1917-1966)

Guy Coppieters, licentiaat geschiedenis RUG

De komst van zeven mijnbedrijven luidde voor Midden-Limburg een tijdperk van industrialisatie in. De rurale overlevingseconomie gebaseerd op landbouw en huisarbeid ruimde plaats voor een prestatieaansluiting met loonarbeid. Hierbij vormde de mijnarbeid met zijn intensief en gevaarlijk karakter de centrale spil. Hoewel de steenkool welvaart bracht, traden op sociaal vlak toch tegenstellingen tussen mijnbedrijf en mijnwerkers op de voorgrond

Inleiding

In de nacht van 1 op 2 augustus 1901 boorde de Nouvelle Société de Recherche et d'Exploitation onder leiding van André Dumont te As op 541 meter diepte een steenkoollaag aan. Dertien jaar later haalde een mijnwerker een eerste klomp steenkool boven. De werken liepen verdere vertraging op door de Eerste Wereldoorlog. Uiteindelijk ging na moeizame afdiepingswerken de mijn van Winterslag in 1917 als eerste in exploitatie. Uit de kolenrush van na de eeuwwisseling groeiden zeven grote mijnbedrijven. In 1920 lag het landschap van de steenkoolwinning nagenoeg volledig vast. Naast Winterslag (1917-1988) zouden in de toekomst nog zes andere grote mijnbedrijven het gezicht van

de Limburgse steenkoolnijverheid bepalen: Beringen (1922-1989), Eisdon (1922-1987), Waterschei (1924-1987), Zwartberg (1925-1966), Zolder (1930-1992) en Houthalen (1939-1963).

Na de ontdekking van de steenkool waren de verwachtingen hooggespannen: voor Limburg zou spoedig een nieuw tijdperk van industrialisatie aanbreeken. In een niet-gepubliceerde studie uit 1917-1918 was Pieter-Jan Broekx, de voorman van de christelijke arbeidersbeweging in Limburg, enthousiast over de rooskleurige en welvarende toekomst die in het verschiet lag: “*De oprichting van nieuwe nijverheden en de voortdurende ontwikkeling der koolputten zullen van het Kempisch bekken een nijverheidscentrum zonder weerga maken in het Vlaamse land en waarschijnlijk in gansch België*”⁽²⁾. Zo'n

vaart zou het de decennia nadien evenwel niet lopen. De inplanting van een verwerkende industrie bleef uit. Tot de jaren '60 was er nauwelijks sprake van een diversificatie in de economische structuur. Limburg was een wingewest voor steenkool, in de ogen van de Leuvense professor Pinxten niet meer dan een 'kolonisatiegebied'⁽³⁾.

De Limburgse mijnbedrijven vertoonden een aantal specifieke kenmerken die een invloed hadden op de exploitatie. Ze onderscheidden zich duidelijk van de Waalse door de uitgestrektheid van hun concessies en kapitaalintensiteit. Machtige kapitaalgroepen uit Brussel, Wallonië en Frankrijk zakten af naar Limburg. Waterschei, de kleinste Limburgse concessie, besloeg eind jaren '30 een oppervlakte van 3080ha. In Wallonië hadden de concessies toen een gemiddelde grootte van 250ha. De Limburgse steenkoolnijverheid produceerde hoofdzakelijk vette kolen bestemd voor de industrie; ze boden een alternatief voor de import van kolen uit het Duitse Ruhrgebied, Groot-Brittannië, Polen en Nederland. In Wallonië lag het zwaartepunt op de productie van kolen voor huishoudelijk gebruik. Toch waren aan de exploitatie ook een aantal competitieve nadelen verbonden: de diepte en de relatief geringe dikte van de steenkoollagen. Alle exploiteerbare lagen bevonden zich op meer dan een halve kilometer diepte. Naarmate de exploitatie vorderde, zagen de mijningenieurs zich verplicht nog dieper af te dalen. In de jaren '50 dolven Waterschei, Houthalen en Zwartberg al kolen op meer dan één kilometer diepte. De gemiddelde dikte van de kolenlagen bedroeg vanaf de jaren '30 1,1m. Hoewel dit ca. 40cm meer was dan in Wallonië, konden de Limburgse mijnbedrijven niet de vergelijking doorstaan met de concurrerende buitenlandse mijnbeekens.

Net als in andere gebieden met ondergrondse mijnbouw steunde de uitbating van een Limburgse steenkoolmijn in hoofdzaak op drie activiteiten: transport, afbouw van de kolenlagen en een eerste bewerking van de bovengehaalde steenkool. De afbouw van de kolenlagen gebeurde in de pijlers waar kolenhouders actief waren. Om deze werkplaatsen te bereiken werd een complex ondergronds transportnetwerk uitgebouwd. Binnen dit netwerk maakte men op basis van 'levensduur' een onderscheid tussen een blijvend en een tijdelijk gedeelte. De verticale schachten, de laadplaatsen en de ondergrondse horizontale steengangen vormden het quasi-onveranderlijke kader van de ondergrondse exploitatie. Ze zorgden voor een blijvende toegang tot de steenkoollagen. De galerijen daarentegen werden na relatief korte tijd verlaten, wanneer de exploitatie van de pijler ten einde liep. Via al deze wegen verliep het transport van steenkool, stenen, water, mensen, ventilatielucht; perslucht of elektriciteit⁽⁴⁾.

De complexiteit van het mijnbedrijf vertaalde zich in een gediversifieerde beroepsstructuur. In de Limburgse steenkoolnijverheid was nooit meer dan twintig procent van de mijnwerkers rechtstreeks betrokken bij de winning van steenkool in de pijlers. Vanaf midden jaren '20 werkte gemiddeld dertig procent van de mijnwerkers op de bovengrond. Meer dan de helft had ondersteunende taken ondergronds, onder meer in verband met transport, onderhoud, elektriciteitsvoorziening of installatie van mechanische werktuigen.

De personeelsstructuur van het mijnbedrijf was sterk hiërarchisch. De band tussen de eigenaars of aandeelhouders en de arbeiders was in tegenstelling tot de 19e eeuw volledig verbroken. Centraal in de mijnwerkersgemeenschap stond de directeur-gerant die de belangen van de ei-

genaars behartigde en de taken delegerde aan een keurkorps van ingenieurs. De ingenieurs beschikten over een groep van trouwe werkleiders of opzichters op de werkvloer. Onderaan de ladder stonden de arbeiders. Deze groep had een heterogeen karakter gezien de sterke loonverschillen, het onderscheid tussen akkoord- en tijdloon, de leeftijdsverschillen of de diversiteit van nationaliteiten. Heel de personeelsstructuur was onderworpen aan het zogenaamde 'jaagsysteem'. Alle hogere en rechtstreeks productieve functies kregen een loon in verhouding tot hun prestaties.

1919-1920: betere arbeidsvoorwaarden door overleg op nationaal niveau

Na de Eerste Wereldoorlog geraakten de sociale verhoudingen in een stroomversnelling. Door de sterke aangroei van het aantal leden op nationaal niveau waren de vakbonden - vooral de socialistische - niet langer een te negeren factor in het economisch bestel. In de steenkoolnijverheid leidde voortaan de Nationaal Gemengde Mijncommissie (NGMC), opgericht in april 1919, het overleg in goede banen. Tot de zomer van 1920 boekte vooral de socialistische vakbond, die sterk stond in de Waalse steenkoolnijverheid, opmerkelijke resultaten. Er kwam een arbeidsduurvermindering tot acht uur per dag vanaf december 1919. In februari 1920 breidde de NGMC de overlegstructuur uit tot op regionaal en lokaal niveau. Twee maanden later volgden de akkoorden die mijnwerkers het recht gaven op 4200kg gratis steenkool per jaar en een financiële tegemoetkoming in geval van ziekte. De kroon op het werk voor de vakbonden vormde de overeenkomst, in juli 1920, met betrekking tot de toepassing van loonindexering en minimumlonen. Eind 1920 sloeg de crisis toe en keerden de kansen aan de on-

derhandelingstafel. Nadat in februari 1921 de lonen daalden door het indexmechanisme, luwde het enthousiasme over de realisaties. Met uitzondering van 1936 zouden de vakbonden er tijdens het Interbellum niet meer in slagen met dergelijke ingrijpende en vernieuwende thema's hun wil door te drukken.

Eenzijdig overleg

Het patronaat zette tijdens het Interbellum met verschillende strategieën het overleg volledig naar zijn hand. Ten eerste werkten de mijnbazen pro-actieve initiatieven uit om syndicale eisen op te vangen. Het mijnpatronaat maaide het gras weg voor de voeten van de vakbeweging. Mijnbaas Gravez stelde bijvoorbeeld in 1923 de bonden voor voldongen feiten door een eigen kinderbijslagstelsel aan te kondigen: "*Nous avons pris la résolution de donner aux ouvriers des allocations familiales; ces allocations ne font pas partie du salaire et constituent des libéralités. Nous n'acceptons pas de discuter les conditions dans lesquelles seront données ces allocations familiales. Nous n'acceptons pas d'obligation en cette matière*"⁽⁵⁾.

Verder beheersten meestal thema's die het patronaat meer aanbelangden de agenda van de vergaderingen. Tussen 1925 en 1936 - en vooral tijdens de hoogconjunctuur van eind jaren '20 - verschoof de discussie over de inkomenspositie van de mijnwerker steeds meer naar de samenstelling van het indexcijfer en meer bepaald het gewicht van de steenkoolprijs daarin. De mijnwerkersbonden hadden weinig verhaal tegen deze strategie. Tijdens het Interbellum werden de besprekingen immers overschaduwd door de voortdurende dreiging van de patrouns het overleg op te blazen. Het overleg had immers nog geen wettelijke omkadering en alles stond of viel met de goodwill van de

*Vlagwijding bij
het mijnwerk-
ersverbond Sint-
Barbara van
Diest in 1927
(KADOC
Leuven)*

werkgeversvertegenwoordiging.

Het uitbreiden van de onderhandelingen naar een meer complexe en minder beheersbare materie zoals steenkoolprijzen of diverse formules van loonindexering vereiste van de vertegenwoordigers (technische) bekwaamheid en een gedegen dossierkennis. Dit leidde op termijn tot oeverloze discussies en een vervreemding van de syndicale onderhandelaars ten opzichte van de mijnarbeid. Arbeidsomstandigheden bijvoorbeeld kwamen nauwelijks aan bod tenzij wanneer er een zwaar ongeval of mijnramp had plaatsgevonden. De vakbonden verkozen de gemakkelijkste weg, namelijk de remuneratie van het risicovol en uitputtend karakter van mijnarbeid.

Via vertragsmanoeuvres wonnen de patronale vertegenwoordigers tijd om loonsverhogingen door te voeren. De syndicale vertegenwoordigers deden vaak hetzelfde in geval van loonsvermindering. Na talrijke vergaderingen stonden de vakbonden nog geen stap verder en zat er voor hen niets anders op dan hun eisen - en vaak ook die van het patronaat - te gaan vertol-

ken bij de overheid, die een bemiddelende rol op zich nam. Afhankelijk van de begroting betaalde de overheid een prijs voor de continuïteit van het overleg. Meestal stond een aanpassing van de steenkoolprijs garant voor sociale vrede onder de vorm van het behoud of een verhoging van het loonniveau.

Het indexeringsmechanisme impliceerde ook loondalingen. Toch beriepen de patronale vertegenwoordigers zich herhaaldelijk op loonglijdingen om de mijnwerkers te doen inleveren. Loonglijding betekende dat mijnwerkers meer verdienden dan conventioneel voorzien was. Voor het loondebat hadden de vakbonden nauwelijks een referentiekader. Het Mijnwezen publiceerde in de *Annales des Mines* slechts heel algemene cijfers van de gemiddelde lonen per bekken. Wanneer de discussies oplaaiden in de NGMC werd dikwijls beslist een loonenquête te houden. De representativiteit van deze cijfers kan in vraag gesteld worden omdat het Mijnwezen nauwelijks of niet in staat was de gegevens te verifiëren. Bovendien was het mijnpatronaat ervan overtuigd dat het meedelen

van hogere lonen de looneisen van de bonden zou temperen. De meest betrouwbare bron voor de vakbonden waren de leden of de mijnwerkers. Dit gebeurde niet alleen voor de loonproblematiek, maar ook voor de andere aspecten die verband hielden met arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden. Tegen deze moeilijk te controleren informatiestroom nam het Limburgse mijnpatronaat een doortastende houding aan. Ten eerste streefde het ernaar de problemen te personaliseren, waardoor de hele kwestie geminimaliseerd werd. Bovendien hadden dergelijke problemen geen algemeen karakter en hoorden ze thuis in de plaatselijke verzoeningsorganen. In deze organen, die nauwelijks functioneerden in Limburg, ontbrak elke overlegcultuur en oefende men zware druk uit op de afgevaardigden, die in bijna alle gevallen aan het kortste eind trokken. Tot de sluiting van de laatste mijn in Limburg was de functie van vakbondsafgevaardigde niet verenigbaar met een opzichters- of kaderfunctie in het mijnbedrijf. Loyaliteit aan zowel de vakbond als het bedrijf waren onverenigbaar. Op deze wijze zuiverden de mijnbedrijven zich van 'mondige' elementen, die via de vakbond bepaalde problemen wensten aan te kaarten. Deze patronale strategie verijdelde niet alleen dat de vakbonden als klankbord gingen dienen maar ook dat vele afgevaardigden een vertrouwensrelatie met hun 'achterban' opbouwden.

De patronale reactie in Limburg: verdeel en heers

De bijdrage van de Limburgse mijnwerkers of vakbeweging tot de realisaties van de NGMC in de periode 1919-1920 was quasi nihil. De exploitatie van de Limburgse steenkoollagen stond nog in de beginfase en het gewicht van Limburg in de nationale steenkoolproductie was

heel gering. Winterslag was de enige mijn in exploitatie, vijf andere mijnen waren in voorbereiding. Deze zwakke industrialisatie had voor gevolg dat Limburg ontsnapte aan de syndicalisatiegolf van kort na de Eerste Wereldoorlog. Midden-Limburg was tot dan trouwens een agrarisch en dunbevolkt gebied waar geen syndicale traditie heerste. Toch speelde zich tegen deze achtergrond tussen 1919 en 1922 een verwoede strijd af om het 'terrein te bezetten'. Drie partijen waren hierbij betrokken: de katholieke Centrale der Vrije Mijnwerkers (CVM), de socialistische Mijnwerkerscentrale (MC) en het mijnpatronaat. Voor de vakbonden was het afdwingen van een status van volwaardige gesprekspartner essentieel om thema's als arbeidsvoorwaarden op tafel te kunnen gooien. De MC kreeg in het katholieke, rurale en slecht ontsloten Midden-Limburg nauwelijks voet aan de grond. Vooral de christelijke CVM, onder leiding van de fel omstreden Broekx, ontpopte zich in de ogen van het patronaat als een geducht tegenstander. Al in juli 1919 formuleerde de CVM uitgebreid eisen waarbij aangedrongen werd op de naleving van de wetgeving op de arbeidsduur en de zondagsrust, de gelijkenschakeling van de lonen met Wallonië, de gelijke behandeling van Vlamingen en Walen, de installatie van verzoeningsraden. Broekx ging tussen 1919 en 1922 confrontaties met de nieuwe mijnbazen in Winterslag, Eisden en Beringen niet uit de weg. Ook andere - meer materiële - motieven waren van belang. Broekx bond begin jaren '20 tevergeefs de strijd aan tegen de economaten, de winkels van de mijnmaatschappijen. Hij zag wellicht brood in de enorme consumptiemarkt die zich door de komst van de steenkoolnijverheid zou ontwikkelen. De mijnbedrijven hielden de touwtjes niettemin stevig in handen. Via hun economaten bepaalden zij de prijszetting in de mijnstreek. De verplichting om groen-

ten te telen in de tuinwijk of een eigen boerderij in stand te houden waren bijkomende elementen om het consumptiepatroon te sturen en proletarisering te voorkomen. Een deel van de lonen vloeide via de economen terug naar de mijn.

Waterschei vormde aanvankelijk een buitenbeentje onder de Limburgse mijnen. De katholieke pers zong lof van het 'model' van Waterschei: "*Nijverheid en geloof en zeden sluiten elkander niet uit, wel staan ze gewoonlijk vijandig tegenover elkaar, doch het moet niet, 't kan anders en dat wordt genoeg bewezen te Waterschei'*"⁽⁶⁾. Niet toevallig had de christelijke zuil belangen in deze mijn. De katholieke Welvaart-coöperatie bezat een winkel midden in de tuinwijk. Directeur Hubert Verwilghen was van christen-democratische signatuur en vermoedelijk een compromisfiguur geleverd door de minderheidsaandeelhouder Volksbank van Leuven, die op zijn beurt verbonden was met de Boerenbond van volksvertegenwoordiger Joris Helleputte. De loonboeken van juli 1923 bevestigden het beeld van een meer sociale bedrijfspolitiek. In tegenstelling tot de andere mijnen kwamen in Waterschei nauwelijks boetes voor. Vanaf 1925 verdween de bewondering. Fontaine, een figuur van de Société Générale en voorstander van de harde lijn en een autoritair aanpak, nam toen het roer over.

Voor de mijndirecties stond in deze beginjaren veel op het spel: het bewaren van volledige autonomie of het dulden van overleg. In augustus 1922 volgde afgevaardigd-bestuurder van de mijn van Beringen, Camille Cavallier, vanuit zijn bureau in het Franse Nancy de staking in Beringen op de voet. In zijn correspondentie met de plaatselijke directeur Lecomte suggereerde hij vaak hoe de arbeiders een lesje te leren met een 19e-eeuwse 'rechttoe-rechtaan-

aanpak'. De harde houding van Lecomte kreeg de onvoorwaardelijke steun van Cavallier: "*Soyez dur comme roc; toute concession faite sera amplifiée, interprétée, chantée comme un grand succès... nous aurions devant nous une longue période de grève... Il ne faut pas se préoccuper de la durée'*"⁽⁷⁾.

De CVM was niet opgewassen tegen de brede waaier van patronale strategieën. De mijndirectie van Eisden isoleerde in het voorjaar van 1920 de meer invloedrijke CVM door de MC tijdelijk als de uitverkoren gesprekspartner het hof te maken. Bij de 'staking tot de finish' die in augustus 1920 daaruit volgde, delfde de CVM andermaal het onderspit. Demeure, de directeur-gerant van Eisden, verleidde de werknemers met een 'prime offerte aux ouvriers courageux'. Nieuwe werknemers beloofde hij eveneens met een premie. In totaal keerde de mijndirectie gedurende de staking 13.437 BEF uit aan premies voor de 'werkwilligen'. Afgezien van het exploitatieverlies, was de prijs om op deze manier een staking te breken een peulschil. In de maand juli betaalde de mijn van Eisden nog meer dan 106.000 BEF aan lonen uit⁽⁸⁾.

Het mijnpatronaat vond vaak een bondgenoot in het Mijnwezen, de in principe neutrale overheidsinstantie die toezicht hield op de steenkoolexploitatie. Bij de reeds vermelde staking te Beringen in augustus 1922 deed ingenieur Vrancken van het Mijnwezen in Hasselt de strijd kenteren in het voordeel van de mijndirectie. Hij raadde de mijndirectie aan het leger in te zetten om de staking te breken⁽⁹⁾. Directeur Lecomte toonde zich bijzonder dankbaar voor zijn interventie: "*J'ai adressé personnellement nos remerciements à Monsieur Vrancken, pour son attitude si courtoise à notre égard'*"⁽¹⁰⁾.

Na de nederlaag van de vakbonden bij de staking in Beringen in september 1922, was het

pleit in de Limburgse mijnstreek beslecht voor wat het Interbellum betreft. De mijndirecties ondervonden weinig tegenstand wanneer ze de beslissingen van de NGMC niet toepasten. Broekx hield eind 1922 zijn actieve rol in dit strijdtoneel voor bekeken, waardoor de CVM onthoofd werd. Hij was niet de enige die het zinkende schip verliet. De Beringse mijndirectie maakte komaf met de stakende militanten door hen op staande voet te ontslaan. De waarschuwing en de stellingname waren duidelijk. Wie opkwam voor de belangen van de mijnwerkers keerde zich automatisch tegen de mijndirectie. Delattre van de MC, die jarenlang tegenover de patroons aan de onderhandelings-tafel had gezeten, typeerde de mentaliteit van de meeste mijnpatroons als zuiver paternalistisch: "*Demandez et je verrai si je dois vous donner mais ne 'réclamez' pas, je repousserais vos revendications sans pitié*"⁽¹¹⁾. Ook de betere organisatie van het patronaat en de mijnbedrijven verhinderde nadien de infiltratie van zogenaamde 'subversieve ideeën' en het uitbreken van dergelijke conflicten. Het ontbrak de CVM aan leidinggevende figuren die de kloof met de basis konden dichten. In Wallonië had men met onder meer Dejardin, Delattre en Yansenne wel personen die het gezicht van de socialistische MC bepaalden. De mislukte inplanting van het socialisme en de minder zwakke positie van de CVM in Limburg zorgden bij hen voor een zekere gelatenheid tegenover de arbeidsverhoudingen en -voorwaarden in de Limburgse mijnen.

Het lot van het overleg werd in Limburg tijdelijk bezegeld door het opzeggen van de conventies door de mijnen van Beringen en Eisden. In 1926 volgde Winterslag dezelfde weg. Opvallend was dat de drie uit de conventie tredende bedrijven een meerderheidsparticipatie van Frans kapitaal kenden. De beschuldi-

ging van de CVM aan het adres van de drie maatschappijen een koloniaal beleid te voeren was dan ook enigszins terecht. Waterschei en Zwartberg waren naast Zolder de twee enige Limburgse mijnen die nog bereid waren deel te nemen aan het sociaal overleg. De positionering van beide mijnen hield waarschijnlijk verband met de participaties van de Société Générale in de Waalse steenkool- en staalnijverheid. Het opzeggen van de conventie voor deze twee mijnen zou voor de MC een teken aan de wand zijn om de hele conventie, die in Wallonië vrij goed werd opgevolgd en de sociale vrede verzekerde, op de helling te zetten. De holdings waren waarschijnlijk vooral beducht voor de strijdvarende reacties vanuit de Borinage en de streek rond Charleroi, waar de Société Générale veel mijnen bezat. Bovendien had het patronaat er alle belang bij het bestaande verzoeningskader een sluimerend bestaan te laten leiden. De kans dat de overheid zou ingrijpen, was immers vrij gering. Hoewel de Limburgse mijndirecties iedere vorm van sociaal overleg afwezen, waren ze er zich waarschijnlijk van bewust dat in geval van uiterste nood overleg de gemoederen kon bedaren. Bij de meeste stakingen in het Interbellum beschuldigden de mijndirecties er de mijnbonden van niet alle verzoeningsmiddelen uitgeput te hebben. Tenslotte keurden de drie overgebleven mijnen de houding van de uitgetreden maatschappijen sterk af. Zij betaalden immers het gelag. De getrouwen van het overleg betaalden het lidmaatschapsgeld van de nationale mijnpatroonsorganisatie Fédéchar ten laste van de dissidente maatschappijen.

De drie uittredende mijnbedrijven toonden hoe relatief gemakkelijk het was de beslissingen van het belangrijkste nationale paritair comité naast zich neer te leggen. Ze wakkerden in conservatieve patronale middens ongetwijfeld het ge-

loof in een terugkeer naar de vooroorlogse arbeidsverhoudingen aan. De houding van de uittredende mijnen was vooral een principepskwestie. Ze had een impact op de arbeidsvoorwaarden indien de arbeidsmarkt het toeliet. De loonevolutie in de mijnen van Eisden en Beringen toonde aan dat beide mijnen zich door het rekruteringsprobleem en het personeelsverloop voor de ondergrond moeilijk konden onttrekken aan de loonniveaus die betaald werden in andere 'conventionele' mijnen. De mijn van Winterslag daarentegen schrapte de gratis steenkoolbedeling aan bovengrondse mijnwerkers omdat er toch een overaanbod van deze arbeiders was.

Tegelijkertijd was duidelijk dat in Limburg de kaarten volledig anders lagen dan in Wallonië. In werkelijkheid was het een ongelijke strijd. De kapitaalstructuur en -intensiteit van de Limburgse mijnbedrijven ontlokte Gruselin enkele jaren later trouwens de volgende bedenkking: *"Ils (de arbeiders) devront y regarder à deux fois avant de laisser éclater des grèves"*⁽¹²⁾.

Vanaf 1923 volgde een kentering in de arbeidsverhoudingen van de Limburgse mijnstreek. Aan christelijke zijde ruimde contestatie geleidelijk plaats voor verzoening. De mijnbedrijven dachten daar evenwel anders over zodat het overleg helemaal in het slop zat. Door de boycot van het mijnpatronaat bestond de Regionale Gemengde Mijncommissie (RGMC) tijdens de jaren '20 slechts op papier. Limburg wekte bij de besprekingen in de NGMC de indruk het vijfde wiel aan de wagen van de Belgische steenkoolnijverheid te zijn. In de NGMC waren ondertussen de kansen gekeerd in het voordeel van het mijnpatronaat. Concessies zoals kort na de Eerste Wereldoorlog kwamen niet langer voor.

De jaren '20: een chaotische overgangperiode

In tegenstelling tot andere nijverheden zijn de mijn-directies er nooit in geslaagd het fysische arbeidsmilieu naar hun hand te zetten. Tot ca. 1930 ging alle energie naar het vinden van een geschikte exploitatiemethode voor de Limburgse ondergrond. De afdieping van de schachten nam enkele jaren in beslag. Het bereiken van de steenkoollagen doorheen de waterzieke ondergrond was enkel mogelijk door het bevriezen van de grond romdom de aan te leggen schacht. Bij de exploitatie kregen de mijnen te kampen met nieuwe problemen: weinig weerstand biedende, schilferachtige steenlagen, zeer grote terreindruk en hoge temperatuur. De afbouwmethodes, die de ingenieurs meebrachten uit de Waalse mijnen, waren niet geschikt voor de Limburgse ondergrond. De mijn-directies probeerden aanvankelijk de schijn op te houden dat ze alles onder controle hadden. Later herzagmen ze deze houding: directeur-gerant Dufasne van Winterslag schreef in 1943 over een mijn-gasontploffing in 1922: *"C'était le cas à Winterslag en 1922, alors que nous ne connaissons pas encore notre métier"*⁽¹³⁾.

Alle aandacht was gericht op een snelle realisatie van productiecijfers. Met de veiligheid namen de mijnbedrijven het niet zo nauw. Het regende klachten over de hoge concentraties mijn-gas, de slechte verluchting en de incompetentie van het leidinggevend personeel. De Limburgse mijnen bouwden op enkele jaren tijd een uiterst twijfelachtige reputatie op. Delattre van de CM voegde er in die optiek nog aan toe dat: *"Les mineurs répugnent à aller travailler dans les charbonnages du Limbourg où la surveillance laisse à désirer et où les porions sont souvent peu qualifiés. Il faudrait y veiller"*⁽¹⁴⁾. De organisatie liet eveneens te wensen over. Een illustratie

daarvan was de ontdekking van het lijk van een achttienjarige Tsjech in een verlaten werkplaats op verdieping zeshonderd in Winterslag in 1924. Uit onderzoek bleek dat de verdwijning onopgemerkt was gebleven. Deze experimentele periode liep tot het einde van de jaren '20. De mijnwerkers betaalden een zware tol onder de vorm van arbeidsongevallen. Op 30 maart 1929 schrikte een zware mijngasontploffing het jonge Limburgse mijnbekken op. 27 Mijnwerkers kwamen om het leven. Op enkele uitzonderingen hebben de Limburgse mijnen de decennia nadien in geringe mate te kampen gehad met mijngas. De aanpassing aan de nieuwe omstandigheden gedurende de jaren '20 was een noodzakelijke voorwaarde voor de mechanisatie- en rationalisatiebeweging die zich gedurende de jaren '30 zou doorzetten. Hierop komen we later terug.

Ondanks de verbetering in de exploitatiemethodes veranderde er voor de mijnwerker zelf niet zoveel. Hij bleef in de pijler zijn taken verrichten in een kleine, uiterst warme en besloten ruimte. De getuigenis van mijnwerker Sus Reyns over de arbeidsomstandigheden in Beringen omstreeks 1930 spreekt boekdelen: *"Ik begon op (afdeling) Noord in de morgenpost als kolenschepper in een zeer lange lage pijler van ongeveer 1 meter hoog. Er zaten daar in post I (morgenpost van 6 tot 14 uur) 75 tot 80 man in de kool, houwens en scheppers, want ondersnijmachines waren er toen nog niet. 't Was allemaal harde kool. We moesten op onze knieën zitten. 't Was erg zwaar. In 't begin kon men niet eten, door de geur en 't stof. Die reuk kwam van de houten stijlen die in het water stonden! In die tijd gingen we allen te voet naar de pijler. We moesten van heel ver onze kolenschop meenemen, ons tussen de wagens doorwringen. In de pijler gekomen, moesten we door de bak (schudgoot voor het wegvoeren van de gehouwen steenkool) omhoog kruipen*

of ons omhoog slepen. We hadden een zinken 'bidon' (drinkbus) met koffie en 't gebeurde niet zelden dat als we op het werk kwamen, onze bidon leeggelopen was. En 't was er dikwijls zo vreselijk heet"⁽¹⁵⁾. In de ondergrondse werkplaatsen heersten temperaturen van vijftientig tot meer dan dertig graden. De verluchting was ontoereikend. De hoge luchtvochtigheid versterkte de ondraaglijke klimatologische arbeidsomstandigheden. Dit maakte van drinkwater een kostbaar goed. Tegen het einde van de post waren de mijnwerkers uit de pijlers doorweekt door insijpelend water en zweet. De mijn van Zwartberg was ervoor bekend dat de kolenhouwers er bij het afbouwen van de kolenlagen tot aan hun kuiten of knieën in het water stonden.

Tot het einde van de Tweede Wereldoorlog ging de verbetering van de moeilijke arbeidsomgeving niet veel verder dan het sporadisch aanbrennen van ijzeren ondersteuning en verlichting. Vanaf eind jaren '40 probeerde het mijnbedrijf zijn greep op de fysische arbeidsomstandigheden te versterken. De stofhinder werd teruggedrongen door besproeiing en waterinjectie. Krachtige pompinstallaties verbeterden de waterhuishouding in de Limburgse mijnen. Koelinstallaties moesten op grote diepte de nodige verfrissing brengen. Mijngas werd opgevangen.

Opmerkelijk is dat verschillende van deze verbeteringen tot stand kwamen onder druk van de overheid. De mijndirecties hebben deze inmenging door een pro-actieve strategie steeds willen minimaliseren. Wettelijke bepalingen voor de ondergrondse temperatuur kwamen er pas begin jaren '80. Het pleit over het stofprobleem werd pas beslecht tussen 1959 en 1963, na jarenlange verhitte discussies. Onderzoek naar mijngas bleef tot 1966 in handen van een instituut met een uitgesproken patronale invloed. De vakbondstop heeft zich doorgaans op de vlakte gehouden. Men kan zich niet van

de indruk ontdoen dat ze discussies over de verbetering van het fysieke werkmilieu uit de weg gingen. De sleutel lag voor hen bij de overheid, meer bepaald het ministerie van Economische Zaken dat bevoegd was voor het Mijnezen en bij het ministerie van Arbeid. Op ondernemingsniveau deden de vakbondsafgevaardigden wel pogingen, maar met gering succes.

Een vergelijking met de Waalse mijnen leert dat de Limburgse mijnen omstreeks 1930 over goede sanitaire voorzieningen beschikten. Op de bovengrond waren er voldoende douches en kleerkasten. Ondergronds lagen de zaken volledig anders. Daar waren er nauwelijks sanitaire voorzieningen. Ondanks de enorme warmte beschikten ze er niet over drinkwater. Toiletten ontbraken eveneens. Een mijnwerker uit Noord-Limburg getuigt: *“Als we onze behoeften hadden gedaan in de lage pijlers gooiden we er wat stof over”*⁽¹⁶⁾. In dit klimaat van hoge temperaturen, brak water, afval en uitwerpselen broeiden allerlei ziektekiemen. De dreiging van ankylostomiasis of mijnwormziekte zorgde vooral bij het begin van de exploitatie voor de nodige beroering. De geringe hygiëne had nog andere onaangename gevolgen omdat in dit milieu ratten en ander ongedierte gemakkelijk konden gedijen. De arbeiders nuttigden hun maaltijden op de werkplaats terwijl de productie in veel gevallen gewoon doorging. Ze lieten hun afval achter en droegen zodoende bij tot de vervuiling. Nu en dan organiseerden de mijndirecties schoonmaakoperaties in de ondergrond.

In de tuinwijken zag de toestand er in de jaren '20 al niet veel beter uit. De voor die tijd comfortabele tuinwijken waren nochtans het visitekaartje van de nieuwe mijnbedrijven om arbeidskrachten aan te trekken in het dunbe-

volkte en rurale Midden-Limburg. Dit maatschappelijk project oogde mooi en brak met de traditie van troosteloze mijnwerkerswijken in de oudere Waalse mijnbekkens. De realiteit beantwoordde wellicht minder aan het ideaalbeeld van de mijnbazen, als we de kritische geluiden uit die tijd mogen geloven. Door het woningtekort stouwde de mijn van Winterslag in de eerste helft van de jaren '20 de huizen vol met logeurs zodat de bewoners in een ploegenstelsel sliepen. De tuinwijken ontsnapten daarnaast niet aan maatschappelijke problemen als overmatig alcoholgebruik en fysiek geweld. Dit ontging ook de socialist Gruselin niet wanneer hij het had over het leven in de pensions in de tuinwijk: *“Parfois, on attache les chaises et les tables au parquet, afin qu'on ne puisse les utiliser au cours des batailles. Bacchus est encore malheureusement adoré par beaucoup des houilleurs campinois”*⁽¹⁷⁾. Het *Algemeen Belang*, de voorloper van het *Belang van Limburg*, schreeuwde begin juli 1923 zijn afschuw uit over de bewoners van een tuinwijk in Winterslag: *“In Winterslag op de cité 2 wonen er van dit rommelzooi een 1500 bijeen en gij moet maar een paar geloofwaardige personen uithoren, om er tot walgens toe genoeg van te krijgen. Schandalige braspertijen, messengevechten, opstootjes en ruzies zijn dagelijkse kost. 't Goed volk dat daar genoodzaakt nog huist, heeft maar één verlangen: er zo snel mogelijk weg te komen”*⁽¹⁸⁾. Na de jaren '20 kreeg de bevolking in de tuinwijk een meer stabiel karakter. Tuinwachters en een sterke sociale controle zorgden ervoor dat de uitwassen verminderden.

De jaren '30, een industriële revolutie in de Limburgse ondergrond

Het klassieke beeld van de mijnwerkers die kolenwagens duwen of met behulp van een pikhamer kolen afbouwen, hebben de Limburg-

se mijnen niet lang gekend. Eens de mijn-
nieurs de terreindruk en de randvoorwaarden
vóór de productie beheersten, maakten de Lim-
burgse mijnen zich op voor een doorgezette
schaalvergroting en mechanisatie.

Tegen eind jaren '20 waren in de pijler waar de
kolenproductie plaatsvond, nagenoeg alle pik-
hamers vervangen door pneumatische afbouw-
hamers. Schudgoten aangedreven door een
elektrische of persluchtmotor voerden de ge-
houwen kolen af naar de voet van de pijler,
door middel van een snel op- en neergaande
schokkende beweging. Kolenwagons hoefden
niet tot aan het kolenfront te komen.

Hoewel de kolenhouwer hiermee een belang-
rijke rendementstijging realiseerde, ging zijn ar-
beidskwaliteit er tijdens het Interbellum gevoe-
lig op achteruit. In een analyse van de rationa-
lisatie van 1936 stelde de CVM vast dat "[...] *het onnatuurlijke en snelle geklop van de piqueur (de pneumatische afbouwhamer) het bovenlijf en het lichaam steeds doet daveren*"⁽¹⁹⁾. De intro-
ductie van deze mechanische werktuigen ging
gepaard met een toename van lawaai- en stof-
hinder in de kleine besloten werkruimtes. Het
beperkter waarnemingsvermogen zorgde voor
een groter onveiligheidsgevoel. Door de stof-
ontwikkeling en de zwakke verlichting was de
zichtbaarheid in de ondergrond zeer gering:
*"Dans tout le chantier un brouillard opaque ne
permet pas de voir 50 centimètres devant soi"*⁽²⁰⁾.
Socialistische vakbondskringen beschouwden
de nieuwe productiewijze als een aanslag op de
gezondheid van de mijnwerkers: *"Deux heures
de présence dans ce chantier suffisent pour encore
cracher noir 3 jours après"*⁽²¹⁾. Het helse lawaai,
veroorzaakt door mechanische afbouwhamers
en schudgoten overstemde alles: *"De afmatting
van het hoofd en zinnen is grooter door het gerucht
der bakken (schudgoten) en van veel talrijke in
werking zijnde werktuigen"*⁽²²⁾. In al het lawaai
vervaagde het krakend geluid van de dennen-

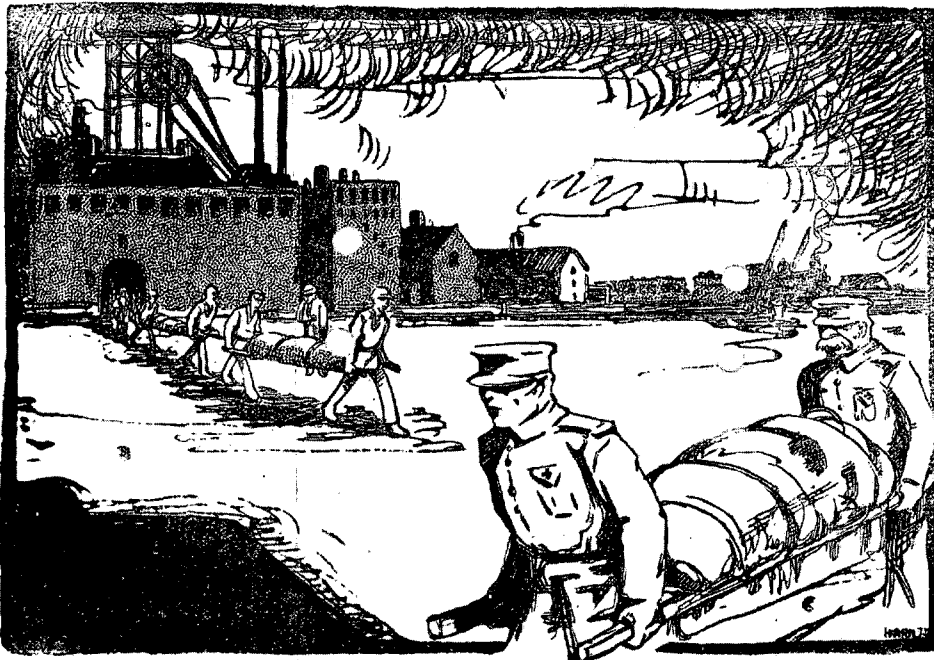
houten ondersteuningën dat de kolenhouwers
waarschuwde voor dreigend instortingsgevaar.
Om diezelfde reden stonden de kolenhouwers
vanaf eind jaren '30 ook wantrouwig tegen-
over de overschakeling naar 'geluidloze' ijze-
ren ondersteuningselementen.

Voor het drijven van de steengangen, de grote
verkeersaders van het ondergrondse kolentrans-
port, gebruikten de arbeiders boorhamers en ex-
plosieven. Werken met boorhamers bestempel-
de de CVM als zeer ongezond wegens het steen-
stof dat ze opjoegen: *"[...] het boormeel werd
door de perslucht uit de boorgaten geblazen terwijl
men boorde en vandaar dat de boorder altijd in
een stofwolk gehuld stond"*⁽²³⁾. Het steenstof, dat
de steenhouders inademden zette zich gelei-
delijk vast op het longvlies en cementeerde op
termijn de longen (silicose).

De mechanisatie ging nog verder. Naast het
afbouwen van kool- en rots wanden onderging
het transport een ware transformatie. In 1926
gebeurde het ondergrondse transport van kolen
in steengangen en galerijen nog voor zestig
procent met paarden of manueel. Drie jaar la-
ter zag het er volledig anders uit. Mechanische
sleeperwerktuigen stonden er toen in voor bijna
tachtig procent van het kolentransport. Vanaf
1930 bezegelde de massale ingebruikname van
locomotieven uiteindelijk het lot van het paard
als transportmiddel. Het laadpunt van de ko-
lenwagons verplaatste zich vanaf begin jaren
'30 van de voet van de pijler naar de voet van
de galerij. De impact op de tewerkstelling was
enorm. In de mijn van Waterschei viel het aan-
tal verrichte werkdagen, die verband hielden
met transport, tussen 1929 en 1935 terug met
tachtig procent⁽²⁴⁾!

Naast de introductie van machines streefden
de mijningenieurs naar grootschaligheid. Cru-
ciaal was de rationalisatiebeweging die zich
doorzette in de eerste helft van de jaren '30.

Aan de Mijnwerkers !

DE DOODENDE MIJNEN

Het bewijs geleverd dat er meer wordt omgezien naar de voortbrengst dan naar het leven onzer werklieden.

Socialistisch pamflet uit Leuven naar aanleiding van de parlementsverkiezingen van 1925 met een aanklacht tegen de onveilige werkomstandigheden van de mijnwerkers

Het aantal pijlers verminderde terwijl de productie sterk toenam. Het gebruik van lange pijlers kende een sterke toename tijdens de eerste helft van de jaren '30. Omstreeks 1930 waren de pijlers met een lengte van minder dan honderd meter nog in de meerderheid. Vijf jaar later waren ze praktisch allemaal vervangen door pijlers van honderd tot vierhonderd meter. De lengte verschilde sterk tussen Limburg en Wallonië. In 1937 was in Limburg tweennegentig procent van de pijlers langer dan honderd meter, terwijl in Wallonië zevenentachtig procent van de pijlers korter dan honderd meter was. Door schaalvoordelen drukten de mijnen de kostprijs van niet-productieve diensten.

Een tweede element van de rationalisatie bestond erin de stocks (het stuk kolenwand te ontginnen door elke kolenhouwer) eerst te verlengen en later te verbreden. Twee leden van de CVM uit Zolder namen in juli deze maatregel zwaar op de korrel: *"Het profijt van den werkmán?! Eerstens verhooging der produktie door de stocken kool langer te maken, vervolgens vermindering van loon per meter naarmate de produktie verhoogde. Daarna, door het verdraaien der stocks in de richting der breedte, meer en harder werk, voor die zelfde oppervlakte kool, waarvan de produktie reeds vergrootte en het loon verminderde!"*⁽²⁵⁾ De aan de productie aangepaste remuneratie scherpte de concurrentie tussen de mijnwerkers aan. Door tijdsdruk verwaarloosden ze de veiligheidsmaatregelen, hoewel door de snellere vooruitgang de kans op instortingen vergrootte. Tijd om de uitgehouwen ruimte op te vullen was er niet. Na het winnen van de steenkool lieten mijnarbeiders de pijler gecontroleerd instorten door het wegtrekken van de ondersteuning.

Ook de ideeën van het taylorisme drongen door tot in de Limburgse ondergrond. Pogingen om

door middel van tijdmeting het arbeidsproces te rationaliseren mislukten. De mijndirecties vreesden dat de invoering van onder meer het Bedeaux-stelsel koren op de molen zou zijn van de vakbonden: *"Wat het meest affakkert is de chronometrage. Steeds weten en van de overheid vernemen, dat iedere beweging gemeten is en dat er bijgevolg geen minuut, men zou haast moeten zeggen, geen seconde ongestraft verloren gaat, dat oefent op het zenuwstelsel een vernielenden invloed uit. Ieder van ons heeft ongetwijfeld reeds herhaaldelijk ervaren welken weerslag zenuwachtige gejaagdheid op bloedsomloop en hart heeft. Dag in dag uit, het eene jaar na het andere, in zulke atmosfeer te moeten werken zeven en een half uur per dag sloopt het sterkste gestel"*⁽²⁶⁾.

De mijnwerkers ondergingen de opdrijving van het arbeidsritme. Aanvankelijk - vóór de crisis - stuurden de christelijke CVM en de socialistische MC, naast de klassieke looneisen, aan op betaald verlof als compensatie voor de verhoogde werkdruk. Deze eis was voor het mijnpatroonaat zonder meer onbespreekbaar. Beide vakbonden zagen het rationalisatieproces met vertrouwen tegemoet. Algemeen secretaris van de Centrale der Mijnwerkers, Dethier, liet er geen twijfel over bestaan dat modernisering of rationalisatie *"[...] n'est pas le monstre apocalyptique que l'on veut faire apparaître dans un monde où la morale politique n'est que duplicité et mensonge, mais qu'elle est une phase nouvelle et naturelle de l'évolution industrielle qui emporte le régime de production vers le terme de sa mission historique"*⁽²⁷⁾.

De crisis drong de mijnbonden nadien nog meer in het defensief. Aan christelijke zijde minimaliseerde Broekx omstreeks 1934 de impact van de innovaties op de arbeidsomstandigheden. Voor hem waren de arbeidsvoorwaarden van de mijnwerkers ondergeschikt aan de concurrentiepositie van het Kempense bekken: *"Nu hoor ik onze mannen weer zeggen gelijk*

ze me dat herhalen op onze vergaderingen van bestuursleden en gedelegeerden: 'Ja maar, Mr. Broekx, ge zijt weer daar met uw groot rendement per werkmán, dat is omdat zij ons affakkeren, gedurig met de zweep op ons liggen, ons brutaal en onmensche-lijk behandelen'. Ik ben de eerste om dat brutale onmensche-lijke aan te klagen en weet dat er in dat opzicht bij ons misbruiken bestaan die door de ver-bittering, die ze zaaien zeer veel kwaad berokke-nen ook aan de nijverheid, maar iedereen zal moe-ten toegeven, dat die voordeelige positie in Lim-burg aan grootere en meer ingrijpender factoren vasthangt. Het is de technische opzet, de mecani-seering, het goed schikken van het bedrijf, en in-zonderheid het ontginnen in een kleiner aantal tailles (61 in 1933 tegen 98 in 1928) - de ligging der lagen - dat zijn zovele factoren die daar hun grooten invloed doen gevoelen"⁽²⁸⁾. Met deze verzoenen-de taal aan het adres van de mijnpatroons hoop-te Broekx te vermijden dat de Limburgse steen-koolnijverheid zou afglijden naar verstarren en polarisatie tussen mijnpatronaat en arbeiders zoals in de zomer van 1932 in de Borinage. Door zich begrip-pend op te stellen wou hij in Limburg tot klasseverzoening komen en zich opwerpen tot de bevoorrechte gesprekspartner van het mijnpatronaat.

Verscheurd door interne strubbelingen hield de socialistische MC zich op de vlakke. Enerzijds konden mechanisatie en rationalisatie de pri-mitieve arbeidsomstandigheden in de Waalse mijnbekkens uit de wereld helpen. Anderzijds was dit de enige manier om de sterk verliesla-tende Waalse mijnen open te houden. De toe-stand in Limburg kon slechts op een matige belangstelling rekenen. *L'ouvrier mineur*, het persorgaan van de MC, typeerde in 1931 Lim-burg als het 'point noir' van de organisatie. Het maandblad vroeg zich zelfs openlijk af of men Limburg niet beter aan zijn lot kon overlaten⁽²⁹⁾. Als concrete oplossing voor het probleem gre-pen de afgevaardigden terug naar hun eis tot

nationalisering. De MC ondervond problemen om haar zwakke oppositie ten opzichte van de rationalisatie bij de radicalere arbeiders te ver-dedigen. Om de communisten op dit vlak de wind uit de zeilen te nemen verwees de MC in 1936 naar het stachanovisme in de Sovjet-Unie waar een 'held-arbeider' in augustus 1935 zijn dagproductie vervijftienvoudigde. De MC be-nadrukte dat het rendement er voor enorme loonverschillen zorgde⁽³⁰⁾.

Het herstel van de conjunctuur vanaf maart 1935 was voor de vakbeweging het signaal om aan de mijndirecties tegenprestaties te vragen voor de hogere werkdruk. Dit element zette trouwens de stakingseisen van juni 1936 kracht bij. In deze optiek maakte de staking van 1936 deel uit van een West-Europese contestatiebe-weging tegen rationalisatie, mechanisatie en opgedreven werkritme; hetgeen vooral tot uit-ting kwam in de tegemoetkomingen met be-trekking tot de arbeidsduur: de afschaffing van de 48-urenweek en de jaarlijkse betaalde va-kantie. De lonen stegen na de staking met vijf procent, maar bleven eerder in de schaduw.

De gevolgen van de 'wilde' mechanisatie ble-ven niet uit, noch op korte, noch op lange ter-mijn. In tegenstelling tot de gegevens van het Mijnwezen was er van een verbetering op het vlak van arbeidsongevallen helemaal geen sprake. Integendeel zelfs, mechanisatie en rationa-lisatie joegen het totale ongevallencijfer de hoogte in. Het begin van de jaren '30, met de doorgedreven mechanisatie, was een belang-rijke uitschieter. Niet toevallig publiceerde Gérard, een ingenieur van het Mijnwezen in Hasselt, juist in 1932 een artikel over de veilig-hed van het vervoer in de Limburgse mijnen. Het eiste er een zwaardere tol dan in de Waal-se mijnen. Verslagen van ongevallen uit deze periode geven een weinig rooskleurig beeld van de arbeidsomstandigheden in de Limburgse

ondergrond. Het inschakelen van mechanische transportinrichtingen, een gebrekkige seininstallatie en de snelheid van uitvoering waren een verlamdende of zelfs moordende combinatie. Herhaaldelijk kwamen mijnwerkers bij het aankoppelen van de mijnwagons met hun hoofd of ledematen terecht tussen de tegen elkaar knallende wagons. Anderen raakten verstrikt in de kabels van mechanische sleepwerktuigen en mochten van geluk spreken als ze er met een amputatie vanaf kwamen.

Het probleem van de stofvorming in de mijnen en de schadelijke neveneffecten ervan werd brandend actueel tijdens de parlementaire debatten over de beroepsziekten omstreeks 1927. De hogere mechanisatiegraad met afbouwhamers en schudgoten, die ervoor zorgden dat het stof fijner en gevaarlijker werd, zwengelde nadien de discussie nog aan. Tot de Tweede Wereldoorlog negeerden de mijndirecties het stofprobleem. Na de oorlog bestond de patronale strategie erin via wetenschappelijk onderzoek het stofprobleem te minimaliseren. Het medische en technische vakjargon maakte de materie onbeheersbaar voor de gewone sterveling, inclusief de vakbondstop. Tegelijkertijd begonnen de mijnen het stof te bestrijden door onder meer waterbesproeiing van of -inspuiting in de kolenwand. De erkenning van stoflong als beroepsziekte zou evenwel nog lang op zich laten wachten. Ze kwam er pas met de wet van 24 december 1963 betreffende de schadeloosstelling wegens beroepsziekten.

De realiteit en de omvang van de longaandoeningen kwamen de jaren nadien pas goed aan het licht. Van 1 januari 1964 tot 31 december 1982 groeide de groep van silicoselijders met blijvende werkonbekwaamheid en recht op een vergoeding aan tot 76.752 eenheden. In sommige jaren maakten ze zelfs meer dan negentig procent uit van de rechthebbenden op een uitkering voor beroepsziekten. Hoewel cijferma-

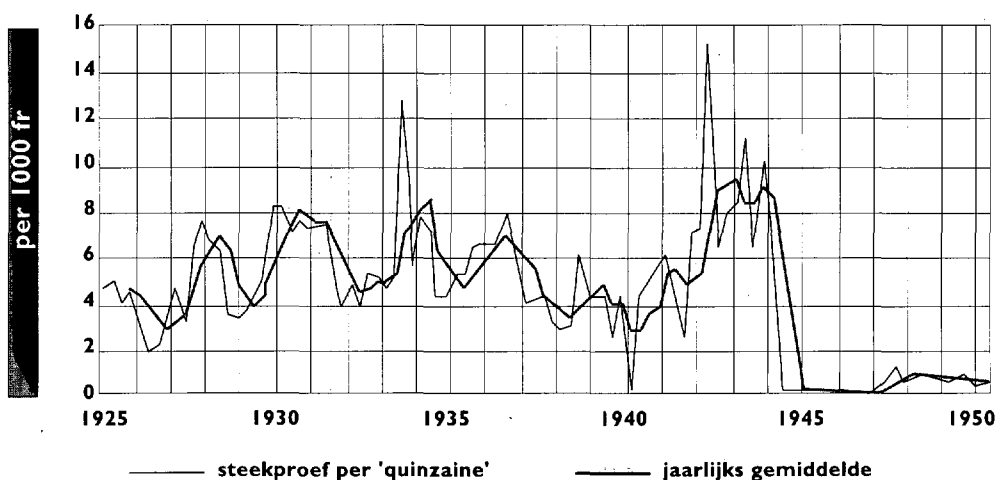
teriaal over de longaandoeningen onder mijnwerkers vóór 1964 nagenoeg volledig ontbreekt, kan het niet anders of stoflong vormde toen nog een veel groter probleem in de Belgische mijnen. De stofbestrijding was tot het einde van de Tweede Wereldoorlog immers nagenoeg onbestaande.

Leven om te werken

Het mijnwerk was door zijn aard zelf een strikt mannelijke aangelegenheid. Mijnwerkersvrouwen hoorden aan de haard en voor een kroostrijk gezin te zorgen. De inplanting van de steenkoolnijverheid in Limburg ging gepaard met de invoering van een nauwgezette arbeidsorganisatie. Centraal hierin stond de disciplineren van het personeel. Ieder mijnbedrijf functioneerde volgens een volcontinu driepostenstelsel. Het doorbreken van dit stelsel door drie posten van zeven en een half uur in de periode 1937-1939, wekte het ongenoegen van de mijndirecties. Een efficiënt intern controlesysteem op aanwezigheden, prestaties en lonen verplichtte alle arbeiders in het gelid te lopen. Dit ging niet zonder slag of stoot. De menselijke verhoudingen binnen het bedrijf waren ruw. Scheld- en vechtpartijen waren een steeds terugkerend verschijnsel. De mijndirecties tolereerden fysiek en verbaal geweld van de opzichters ten opzichte van de mijnwerkers. Loononderhandelingen voor de akkoordloners waren een voortdurende bron van ergernis. Het boetesysteem fungeerde voor de mijndirecties als een economisch beleidsinstrument om de productie op te drijven.

In het geval van Eisden was het boetestelsel tot 1945 duidelijk doordacht en van bovenuit gestuurd. Twee elementen beïnvloedden het hanteren van boetes. Ten eerste werd het verloop ervan gekenmerkt door een cyclische be-

Afhoudingen door boetes per 1000 fr brutoloon te Eisden, 1925-50

bron: ABM, Loonboeken Eisden

weging van drie tot vier jaar. Hiermee wenste de mijndirectie gedurende een bepaalde periode de mijnwerkers een voorbeeld te stellen. Nadien liet ze de teugels lichtjes vieren om hen niet onnodig op stang te jagen, bijvoorbeeld na de stakingen van 1932 en 1936. Ten tweede ontdekte men ook de invloed van de conjunctuur en de arbeidsmarkt. Eind jaren '20 en '30 sprongen de mijndirecties zuiniger om met boetes gezien het personeelstekort. Uit bovenstaande grafiek blijkt op het eerste gezicht dat de hoogte van de boetes niet in verhouding stond tot de beroering die ze af en toe bij de mijnwerkers veroorzaakte. Minder dan één procent van de bruto loonmassa werd ingehouden voor boetes. Mijnwerkers hadden zo hun eigen opvatting over het boetestelsel. Voor hen was het een permanent symbool van de onheuse behandeling, willekeur en onderdrukking van de mijndirecties⁽³¹⁾. Het argument van de vakbonden dat dit tot aanzienlijk loonverlies leidde, is slechts in enkele gevallen geldig.

Volgens de mijndirecties stond het leven van

een mijnwerker volledig in dienst van het bedrijf. Absenteïsme en personeelsrotatie bestreden ze met repressieve maatregelen. Alle sociale voordelen op het werk waren gekoppeld aan de arbeidsprestaties. Gepensioneerde mijnwerkers moesten de tuinwijk verlaten omdat ze niet langer productief waren. Voor de pendelarbeiders werden de vervoerkosten afhankelijk gemaakt van de aanwezigheid op het werk. Hetzelfde gold voor de huurprijzen van de woningen in de tuinwijk, het kindergeld ... Een omvangrijk netwerk van geaggregeerde dokters buiten de tuinwijk moest het absenteïsme tegengaan. Enkel regelmatige arbeiders konden rekenen op gunstige prijzen voor medische dienstverlening.

WO II: de hegemonie van de directeurs-gerants doorbroken

De Tweede Wereldoorlog vormde het keerpunt in de onderhandelingen over de arbeidsvoorwaarden. De Limburgse mijnen werden

volledig ingeschakeld in de Duitse oorlogseconomie. Het overleg tussen patronaat en vakbonden hield op te bestaan. De mijndirecties kregen tijdens de oorlog af te rekenen met een geduchte tegenstander, met name de Duitse bezetter. Aanvankelijk beperkten de opgelegde prijzen de economische bewegingsvrijheid. Met de oprichting van de Reichsvereinigung Kohle begin 1941, werden de posities tussen de steenkoolbedrijven en de Duitse overheid grondig herschikt. De autonomie ruimde plaats voor staatsdirigisme. De Reichsvereinigung was een centraal orgaan dat de steenkoolproductie in het Derde Rijk in goede banen moest leiden. De bevoegdheden waren ruim opgevat: aanvaarding en toewijzing van bestellingen, rekrutering van mijnwerkers, aankoop van mijnmateriaal, opstellen van productie-, rationalisatie- en investeringschema's. Het uiteindelijke doel van dit beheersorgaan was de productie en de afzet van steenkool beter op elkaar af te stemmen. Binnen de organisatiestructuur van de Reichsvereinigung werden de steenkoolmijnen in Belgisch en Nederlands Limburg ondergebracht in de regionale afdeling Kempen-Bergbau, onder leiding van mijningenieur Bruch. De zeven Belgisch-Limburgse mijnen kwamen onder rechtstreeks toezicht van mijningenieur Hoevels, die de administratie in Hasselt leidde. Voor het toezicht in elke mijn stelde Hoevels een Duitse mijningenieur aan. Bruch en Hoevels overlegden met de directeurs-gerants van de verschillende mijnen om de streefcijfers van de Reichsvereinigung te halen. Dit gebeurde voornamelijk tijdens de tweewekelijkse vergaderingen van de ACC te Hasselt. Door deze organisatie werd de macht van de directeurs-gerants flink aan banden gelegd.

Het ingrijpen van de Duitse overheid had verregaande sociale implicaties. De belangrijkste daarvan was de koerswijziging van een repres-

sief naar een eerder productief loonbeleid, hoewel de inkomenspositie van de mijnwerkers zwaar onder druk stond gedurende de Tweede Wereldoorlog. Het opschorten van de loonindexering in mei 1940 en de stijgende consumptieprijzen holden de koopkracht uit. Sommige opzichters bleven kwistig omspringen met boetes. Tengevolge van de staking van mei 1941 kregen de mijndirecties een premiestelsel in hun maag gesplitst dat gericht was op het aanmoedigen en belonen van aanwezigheden en productieresultaten. Dit stond in contrast met het repressieve loonstelsel van vóór de Tweede Wereldoorlog, waarbij mijnwerkers uitsluitend boetes betaalden voor absenteïsme of tegenvallende productiecijfers. Verder zagen vanaf eind '41 de eerste ontwerpen voor de invoering van een gedetailleerde beroepsgroepenclassificatie het licht. De Duitse bezetter had met zijn ingrijpen enkel hoge extractiecijfers voor ogen en handelde zeker niet uit humanitaire of sociale overwegingen. De premies konden het productieniveau niet optillen, zodat vanaf 1942 de Reichsvereinigung de rekruteringspolitiek in belangrijke mate onttrok aan de mijnbedrijven. Contingenten 'Ostarbeiter' en Russische krijgsgevangenen kwamen de gelederen versterken vanaf juni '42. Het Arbeidsambt veroordeelde een aanzienlijk aantal Belgen tot verplichte tewerkstelling in de mijnen. Deze maatregelen brachten niet de gewenste resultaten, zodat vanaf december '43 de Duitse overheid opnieuw tevergeefs uitpakte met een brede waaier van premies.

Propaganda- of kolenslag?

Na de bevrijding bracht de leegloop van de mijnbedrijven de energiebevoorrading en de wederopbouw in het gedrang. De regering, onder leiding van Van Acker, greep in en lan-

ceerde de 'kolenslag'. Van Acker riep de mijnwerkers uit tot eerste burgers van het land. Tussen deze politieke uitspraak en de realiteit lag evenwel een wereld van verschil. De mijnwerkers hadden in september 1944 een loonsverhoging van zestig procent gekregen, die het koopkrachtverlies tijdens de Tweede Wereldoorlog zeker niet volledig compenseerde. In januari 1945 kregen ze hun eigen sociaal zekerheidsstelsel. In april volgde het mijnwerkersstatuut dat voorzag in vrijstelling van legerdienst voor jonge mijnwerkers; goedkopere hypothecaire kredieten; aanwervingspremies en twaalf extra dagen vakantie per jaar. Met uitzondering van de vakantieregeling waren deze toezeggingen in feite gering. Opvallend was dat Van Acker volledig voorbijging aan het probleem van de arbeidsomstandigheden en de beroepsziektes. Hij zag de kolenslag in eerste instantie als een propagandaslag om nieuwe arbeiders naar de mijn te lokken. Het succes van de kolenslag - zoals het in de geschiedenisboeken staat vermeld - moet trouwens in belangrijke mate genuanceerd worden. De kolenslag is slechts een succes geworden door de dwang en het opportunisme van de Belgische overheid en de mijnbedrijven. Voor arbeiders, die zich éénmaal hadden laten verleiden tot mijnwerk, was er nadien geen ontsnappen meer aan. De burgerlijke mobilisatie verplichtte hen in de mijn te blijven werken. Door een tekort aan Belgische kandidaten-mijnwerkers stuurde de overheid vlak na de Tweede Wereldoorlog zestienduizend Duitse krijgsgevangenen de ondergrond in. Ze kregen vanaf '46 het gezelschap van ca. drieduizend incivieken. De behandeling van beide groepen was bijna even schrijnend als het lot dat de Russische krijgsgevangenen te beurt viel tussen '42 en '44. Door de geleidelijke vrijlating van de (krijgs)gevangenen drong zich een nieuwe noodgreep op. Vanaf 1946 kwam er een massale immigra-

tie vanuit Italië op gang. De Italiaanse migranten hadden weinig keuze: een arbeidscontract van vijf jaar ondergronds of een retourkaartje naar de verpauperde heimat.

Als toegeving aan de vakbonden waren de beslissingen van de NGMC voortaan wettelijk bindend. De rol van de NGMC verminderde evenwel omdat tussen '45 en '48 het zwaartepunt van het overleg verschoof naar de Nationale Arbeidsconferenties (NAC). De NGMC werkte de beslissingen van de NAC uit. Loonindexering schoven de sociale partners voor zich uit. De overheid wenste de lonen en prijzen te blokkeren zolang de economische toestand niet genormaliseerd was. Begin '45 verschenen opnieuw de minimumlonen. Het meest bepalend en vernieuwend voor het latere overleg was het akkoord van augustus '46 om een gedetailleerde beroepsclassificatie in te voeren, gebaseerd op taakanalyse. Voorts stipuleerde het dat ondergrondse arbeiders minstens vijftieng procent meer moesten verdienen dan hun collega's in andere sectoren. Hoewel dit classificatie-instrument in grote lijnen vastlag, zou het de decennia nadien nog voortdurend verfijnd worden. Vanaf eind '47 werkten de leerling-kolenhouders volgens een speciale loonformule.

Vanaf midden '47 begon de overheid haar greep op de steenkoolnijverheid te lossen. Er kwamen een hele reeks premies die de overgang naar een vrije markt moesten vergemakkelijken. Kenmerkend in deze transitieperiode was de zwakke positie van de overheid in het energiedebat dat de dreigende sluiting van Waalse, verlieslatende putten wenste te voorkomen. De meeste loonaanpassingen en premies werden betaald met geld van de belastingbetaler. De moderne Limburgse mijnen kwamen dan ook als grote overwinnaar uit de strijd.

1951: breken met het verleden

De ondertekening van het Verdrag van Parijs op 18 april 1951 was een keerpunt in de Belgische mijngeschiedenis. Door de aansluiting bij de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) werd een sanering van het mijnbedrijf onvermijdelijk. De Belgische mijnpatroons en vakbonden zagen zich geconfronteerd met de beknotting van de interventiemogelijkheden van de Belgische overheid. Het werd voortaan moeilijker om de sociale vrede af te kopen, gezien het engagement tegenover de Europese partners.

In april 1951 keerde men terug naar de loonindexering. In vergelijking met het Interbellum stond dit stelsel ditmaal minder ter discussie. Het indexeringsmechanisme zou vooral spelen vanaf '64. Toch wisten de mijnbedrijven tijdens de jaren '50 vóór het toepassen van de conventie nog herhaaldelijk compensaties uit de brand te slepen onder de vorm van een verhoging van de steenkoolprijs.

Een derde belangrijke innovatie was, in 1952, het akkoord om winst- of eindejaarspremies uit te keren. De mijnwerkers eisten naast het behoud van de koopkracht via de loonindexering hun deel van de welvaart op. Het akkoord illustreerde - en symboliseerde - de gewijzigde krachtsverhoudingen binnen de Belgische steenkoolnijverheid, waarvan het zwaartepunt zich geleidelijk verplaatste naar Limburg. De Limburgse CVM drukte haar wil door in de RGMC. Het patronaat van de Limburgse mijnen was er tot dan toe in geslaagd de RGMC als overlegorgaan volledig naar zijn hand te zetten. Bovendien nam Limburg voor het eerst in meer dan dertig jaar overleg het voortouw op de strijdvaardige en overwegend socialistische mijnwerkers in Wallonië.

Na de strijd voor het behoud van de koopkracht en de participatie in de winst verschoof de ac-

tie naar andere terreinen. De discussie over het loonstelsel van de akkoordwerkers, die voornamelijk gevoerd werd vanuit socialistische hoek, strandde in de loop van '52. Aan katholieke zijde gooide men het vanaf april '54 over een andere boeg. Nadat de CVP tot de oppositie veroordeeld was, formuleerde de CVM de eis om de veertiguren- of vijfdagenweek in te voeren. Door het mobiliseren van de mijnwerkers - vooral in Limburg - wou men een wig drijven in de socialistisch-liberale regering-Van Acker. De arbeidsduurvermindering met loonbehoud zou het overleg beheersen tot de akkoorden over de vijfdagenweek van augustus '61 en de veertigurenweek van oktober '63. Vanaf mei '64 werd er niet meer op zaterdag gewerkt in de Limburgse mijnen.

Afrekenen met het 'feodalisme van de XXe eeuw'⁽³²⁾

Op regionaal vlak vonden er eveneens opmerkelijke verschuivingen plaats. De eerste generatie directeurs-gerants, met reactionaire figuren als Dufasne (Winterslag), Fontaine (Waterschei), Seutin (Eisden), Brun (Beringen) of Allard (Zwartberg) verdween tussen '48 en '55 van het toneel. Daarnaast waren vanaf '49 prominenten uit katholieke kringen in het geheim een 'machtsgreep' aan het voorbereiden. Hun krachten bundelden ze in '51 in de Limburgse Economische Raad (LER). De Limburgse katholieke top, onder leiding van gouverneur Roppe, orakelde dat de Limburgse bodemschatten in eerste instantie de welvaart van de plaatselijke bevolking en niet zozeer van de aandeelhouders ten goede moesten komen. Over de hoofden van de directeurs-gerants heen, maar in samenspraak met topfiguren van de holdings, zette zich vanuit katholieke hoek het idee door om de gedateerde maatschappelijke

structuren te herzien. De overeenkomst vond haar beslag in het Cultureel Akkoord van 11 september 1952. Het kortwiekte de macht van de directeur-gerant over het dagelijkse leven van de modale mijnwerker. De tuinwijken waren voortaan publiek toegankelijk. De kerken en de scholen in de tuinwijken kwamen onder een zelfstandig beheer te staan. De Limburgse mijnwerkers kregen hun eigen verzekeringsorganisme, zodat ze daarvoor niet langer naar Luik hoefden te gaan. De betekenis van het Cultureel Akkoord reikte evenwel verder. Het was een eerste concrete aanzet tot de ver Vlaamsing van het bedrijfsleven, zowel intern als extern. De Limburgse nijverheid vertolkte een pioniersrol in Vlaanderen. In maart '53 vroeg het Vlaams Economisch Verbond (VEV) het Limburgse Cultureel Akkoord uit te breiden naar andere Vlaamse provincies.

In de praktijk liet de toepassing van een aantal zaken nog lang op zich wachten. Tuinwachters bleven tot de oprichting van de KS alle bewegingen minutieus in de gaten houden. Frans bleef de voertaal binnen grote delen van de administratie tot begin jaren '70. De zwakte van het Cultureel Akkoord van '52 schulde wellicht in het beperkt maatschappelijk draagvlak. In feite was het niet meer dan een politiek akkoord dat van bovenuit was afgedwongen. De Italiaanse bewoner van de tuinwijk of de Poolse mijnwerker aan het kolenfront lagen er wellicht niet wakker van of de voertaal op de bovengrond nu Frans of Nederlands was. De tuinwachter deed na '52 zijn controlebezoeken in de tuinwijk als weleer.

Verzet op de werkvloer of op ondernemingsniveau droeg eerder in geringe mate bij tot het veranderende klimaat. De creatie van 'inspraakorganen' voor werknemers zoals de Ondernemingsraad of het Comité voor Veiligheid en Gezondheid in de eerste helft van de jaren '50 sorteerde weinig effect op de sociale ver-

houdingen op de werkvloer. Integendeel zelfs, een analyse van de werking van de beide organen in Eisden leert dat ze evolueerden naar een beleidsinstrument in handen van de mijn-directie. De bedrijfsleiders beperkten zich tot het vervullen van de wettelijke verplichtingen maar gooiden de inhoudelijke invulling overboord⁽³³⁾. Tot de oprichting van de KS baadden de ondernemingsraden in een sfeer van corporatisme. De afgevaardigden van de arbeiders moesten hun syndicale opdracht neerleggen en zetelden in eerste instantie als vertegenwoordigers van het bedrijf. De doorstroming van informatie over de beslissingen in de ondernemingsraad naar de arbeiders verliep stroef. Loonkwesties mochten niet op de agenda komen. Discussies vervaagden door techniciteit. Het patronaat zette de vakbondsafgevaardigden onder druk om bepaalde problemen te personaliseren. Het beheer van de boetekas behoorde niet tot de competentie van de ondernemingsraad, maar wel tot die van de mijndirectie.

Belangrijker dan de oprichting van organen was de mentaliteitswijziging die zich intern in de bedrijven voltrok ten tijde van de mijnramp van Marcinelle en de publieke verontwaardiging over de arbeidsvoorwaarden in de Belgische mijnen. Vooral de mijn van Houthalen vervulde een pioniersrol op dit vlak. Houthalen richtte in '56 binnen het bedrijf een 'département des relations industrielles' op. De operatie was voltooid in november '58. In een uiteenzetting gaf directeur-gerant Deltenre van Houthalen toen toe dat het sociaal beleid van de mijn in het Interbellum was blijven steken en tot mislukken gedoemd was: "*Nos initiatives restaient marquées d'un certain empirisme qui caractérise toutes les initiatives sociales publiques et privées de l'entre-deux-guerres. Nous avons progressivement acquis la conviction qu'il nous fallait, dans la*

De erkenning van de stoflong als beroepsziekte kwam er pas met de wet van 24 december 1963 (KADOC Leuven)

recherche du progrès social, dépasser la routine et trouver des formules plus rationnelles et mieux coordonnées. Ce sentiment se nourrissait de la constatation qu'à tout prendre, nos efforts ne conduisaient pas à détendre suffisamment les tensions sociales au sein de l'entreprise et n'arrivaient pas à créer le climat que nous souhaitons"⁽³⁴⁾.

Onder druk van een zich wijzigende omgeving trokken de mijndirecties vanaf eind jaren '50 het laken naar zich toe door een meer rationeel personeelsbeleid. De mijnbedrijven verloren hun greep op de arbeidsmarkt. Nieuwe nijverheden met aantrekkelijke arbeidsvoorwaarden, zoals de autoassemblage, vestigden zich in Limburg.

Crisis

Twee feiten veroorzaakten ondertussen een structurele crisis in de Belgische steenkoolnijverheid. De mijnramp in Marcinelle in augustus 1956 met 262 doden wekte over het hele land en de migratielanden ongenoegen over de arbeidsomstandigheden in de mijnen. Een

algemene loonsverhoging van tien à elf procent volstond niet om het geschonden blazoen op te poetsen. Het thema arbeidsveiligheid kwam de jaren nadien meer op het voorplan te staan op nationaal en zelfs Europees niveau. Gezien de negatieve publiciteit hielden heel wat ervaren mijnwerkers hun loopbaan in de ondergrond voor bekeken. Daarnaast verloor de mijnnijverheid belangrijke rekruteringskanalen. De ondergrondse arbeid voor jongeren onder één-entwintig jaar werd streng gereguleerd. De Italiaanse migratiestroom die vanaf het eind van de jaren '40 de Belgische steenkoolnijverheid draaiende had gehouden, droogde bijna volledig op. Voornamelijk Grieken en Spanjaarden (vanaf 1957) en Turken en Marokkanen (vanaf 1964) namen hun plaats in.

De steenkoolcrisis die in '58 begon leerde Limburg dat er op economisch vlak geen vaste waarden bestonden. Steenkool als energiebron verloor zijn dominante positie en de Limburgse steenkolen vonden steeds moeilijker afnemers. Wat voor de Waalse mijnen als vanzelfsprekend werd beschouwd, overkwam nu ook de

Limburgse mijnen: de verliezen stapelden zich op. De economische malaise met veel werkloosheid drong de mijnwerkers in het defensief. Het overleg stond voor de vakbonden volledig in het teken van behoud van werkgelegenheid en werkzekerheid. De eerder vermelde arbeidsduurvermindering werd beschouwd als een vorm van arbeidsherverdeling. De Limburgse politici, die bij de mijnbedrijven in het verleden steeds gepleit hadden voor een verwerkende industrie, verloren hun vertrouwen in het product steenkool en stuurden aan op een diversificatie van de economische structuur. De inplanting van nieuwe bedrijven vergrootte daarbij nog het rekruteringsprobleem voor de mijnbedrijven.

De crisis en de bepalingen van de EGKS maakten duidelijk dat de sluiting van een aantal mijnen onvermijdelijk was. Een saneringsprogramma voor de Borinage zette begin '59 heel Wallonië in rep en roer. Gezien de sociale onrust verkreeg de Belgische regering eind '59 uitstel van sanering van de steenkoolsector tot '63. In '61 belastte ze een 'onafhankelijk' technocratisch orgaan, namelijk het Kolendirectorium, met deze taak. Twee jaar later volgde de sluiting van Houthalen onder de vorm van een fusie met Zolder. Door de heropleving van de kolenmarkt legden de verschillende mijndirecties de plannen voor een fusie naast zich neer, voorlopig althans. Vanaf '64 verslechterde de toestand op de kolenmarkt opnieuw en drongen zich nieuwe maatregelen op. De CVP-BSP-regering-Harmel-Spinoy hakte eind '65 de knoop door met de fel omstreden beslissing om Zwartberg te sluiten. Door de zware incidenten verbond de overheid zich er via de akkoorden van Zwartberg toe voortaan werknemers bij bedrijfssluitingen te 'begeleiden'. Onder de roomsblauwe regering-Vanden Boeynants-De Clercq kwam eind '66 de fusie van de vijf overblijvende mijnzetels tot de NV Kempense

Steenkoolmijnen tot stand. Vanuit linkse hoek werd het akkoord zwaar op de korrel genomen omdat de holdings alle winstgevende activiteiten onderbrachten in nieuwe maatschappijen. De dupe van de hele operatie was de belastingbetaler, aangezien de overheid zich ertoe verbond de verliezen gedurende dertig jaar te dekken. Vanuit politiek standpunt beschouwden men de Limburgse mijnkwesie als geregeld. Uit vrees voor een herhaling van Zwartberg weigerde de overheid het advies van het Kolendirectorium om de mijnzetel van Eisdien te sluiten op te volgen.

Het overleg draaide tijdens de jaren '60 hoofdzakelijk rond het behoud van de werkgelegenheid. De sociale programmatie kon niet verhinderen dat het loon van de mijnwerkers er in vergelijking met de andere arbeiders sterk op achteruitging. De creatie van aanwezigheidspremies of een kledingpremie waren niet veel meer dan een druppel op een hete plaat. De 'verwaarlozing' van het loondebat en de hoogconjunctuur in de andere sectoren mondde uiteindelijk uit in de woelige staking van begin 1970.

Besluit

De Limburgse mijnen vestigden een nieuwe samenlevingsstructuur die voor de werknemers voorzag in de volledige integratie van wonen en werken. Een mijnwerker werd uitsluitend beoordeeld op zijn arbeidsprestaties en de loyaliteit ten opzichte van het bedrijf. Dit rendementsprincipe vormde de hoeksteen van het economische succesverhaal van de Limburgse mijnen vanaf de jaren '30 tot eind jaren '50. De mijnwerkers pikten hun graantje mee dankzij de goede arbeidsvoorwaarden. Ze betaalden hiervoor wel een hoge sociale prijs aangezien hun vrijheid aan banden werd gelegd.

- (1) De Moderne Kempen. De uitbreiding van Winterslag. In: *De Standaard*, 31.08.1924. KADOC, Pieter-Jan Broekx (PJB), 13.2.2.8.
- (2) KADOC, PJB, *De kolenvelden van Limburg*, s.l., s.d., p. 29.
- (3) K. PINXTEN, *Het Kempisch Steenkolenbekken. Een economische studie*, Brussel, 1939, pp. 344-346.
- (4) L. MINTEN, e.a., *Een eeuw steenkool in Limburg*, Tielt, 1992, p. 66.
- (5) Algemeen Rijksarchief Brussel, Administration des Mines (3e reeks), 1015, CNMM, 104 (26.06.1923).
- (6) KADOC, PJB, 13.2.1.1/1. Artikel in *Gazet van Genck*, 10.12.1922. Zwarte hei. Waterschei.
- (7) Archief Beringen-Mijn (ABM), Beringen, Brief van Cavallier aan Lecomte, 07.08.1922.
- (8) ABM, Eisden, Loonboeken.
- (9) ABM, Beringen, Brief van Vrancken aan Lecomte, 08.08.1922.
- (10) ABM, Beringen, Brief van Lecomte aan Cavallier, 10.08.1922.
- (11) A. DELATTRE, *Souvenirs*, Cuesmes, 1957, p. 170.
- (12) P. GRUSELIN, *Le bassin minier de la Campine*, Brussel, 1925, p. 29.
- (13) A. DUFRASNE, Les accidents miniers et la technique moderne. In: *Annales des Mines de Belgique*, 44, 1943, p. 586.
- (14) KADOC, PJB, 13.2.2.8; Dans les Mines de Winterslag. Scandaleuse incurie patronale retrouvé mort après trois jours. In: *Le Peuple en Wallonie*, 08.02.1924.
- (15) G. GODDEERIS, *Beringen-mijn 1907-1982: Onder en Boven*, Beringen, 1983.
- (16) Geschied- en Heemkundige Kring Kinrooi v.z.w., *Mijnwerkers uit Kinrooi. Naar het zwarte goud van onze mijnen*, Kinrooi, 1994, p. 84.
- (17) P. GRUSELIN, *Le bassin [...]*, p. 75.
- (18) De Zwarte Hei. In: *Het Algemeen Belang der Provincie Limburg*, 01.07.1923, p. 5.
- (19) KADOC, PJB, 5.2.3.1.
- (20) *L'ouvrier mineur*, april 1938, p. 2.
- (21) *L'ouvrier mineur*, april 1938, p. 2.
- (22) KADOC, PJB, 13.2.8.6.
- (23) KADOC, PJB, 5.2.3.1.
- (24) Rijksarchief Beveren-Waas, Waterschei, 125.
- (25) KADOC, PJB, 5.2.3.1, Nota van D. Bielen en J. Maes aan Broekx, Zolder, 17 mei 1934; D. BIELEN en J. MAES. In: *De Vrije Mijnwerker*, juli 1934.
- (26) K. PINXTEN, *Het Kempische [...]*, p. 322.
- (27) *L'ouvrier mineur*, januari 1929, p. 31.
- (28) KADOC, PJB, 13.2.1.1/2, Artikel over het rendement der Kempische mijnen in Limburgse Koerier 11/4 ontleend aan *Het Belang*.
- (29) *L'ouvrier mineur*, januari-maart 1931, p. 43.
- (30) *L'ouvrier mineur*, 1936, p. 61.
- (31) KADOC, PJB, 13.2.8.2., Verslag over de staking te Zwartberg, 1930.
- (32) KADOC, PJB, 13.2.8.6. Vertouwelijke nota van Limburgs senator Hubert Leynen aan Broekx van 30.11.49.
- (33) P. JOYE en R. LEWIN, *Voor 's werkmans recht. Kerk en arbeidersbeweging in België*, Leuven, 1980, pp. 395-398.
- (34) ABM, Houthalen, stencils, Rapport, Le Département des Relations Industrielles aux Charbonnages de Houthalen, november 1958.